

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

**A kötőhangzó–előhangzó–tővéghangzó probléma a
magyarban**
(BA-záródolgozat)

Témavezető:

Fehér Krisztina
egyetemi tanársegéd

Készítette:

Zakkar Klaudia
III. magyar (BA)

Debrecen
2010

Tartalom

1. Bevezetés	2
2. A tövéghangzók és az újgrammatikus iskola.....	2
3. A kötőhangzók, az előhangzók és a strukturális nyelvészet.....	8
4. A kötőhangzók, a toldalékkezdő magánhangzók és a (poszt)generatív nyelvészet.....	13
5. Formális nyelvészet és analógia?.....	16
6. A lexikon analógiás-holista modellje	17
7. A kötőhangzó–előhangzó–tövéghangzó probléma és a hálólexikon.....	19
8. Összegzés.....	20
9. Irodalom.....	20

1. Bevezetés

A magyar nyelvtudomány történetében többször felmerülő kérdés az ún. kötőhangzó–tővéghangzó–előhangzó probléma. Az egyes nyelvészeti iskolák ennek kapcsán különböző megoldásokat adtak, ám olyan válasz, amely minden szempontból kielégítő lenne, még nem született. A klasszikus nyelvészeti irányzatok ugyanis nem foglalkoznak a nyelv tényleges megalkotójával és működtetőjével, a beszélővel, inkább csak egyfajta langue/kompetencia szinten értelmezett, abszolút módon létező nyelvet írnak le, a beszélő nyelve pedig a vizsgálódásokon kívül esik.

Probléma adódik ezen iskolák tekintetében magával a morfológiával is. Az újgrammatikus iskola alaktana ugyanis alapvetően történeti szemléletű, és valamiféle mechanikusnak feltételezett hangváltozásokra épül. A strukturális alaktan a saussure-i dichotómián alapuló langue-típusú alaktan, amely egy absztrakt, a kollektív tudatban létező nyelv alaktana. A (poszt)generatív nyelvészet morfológiája moduláris, erősen szabály alapú, beszélőn kívüli alaktan, amely a homogén környezetben élő, ideális beszélő nyelvét vizsgálja.

Noha azt szokás mondani, hogy a tővéghangzó–kötőhangzó–előhangzó hármasság valójában nem probléma, hiszen egy-egy vokális státusának megítélése a közelítésmódtól, illetve az elméleti kerettől függően változik (tehát például leíró szempontból ezek a magánhangzók kötő- vagy előhangzók, míg történeti oldalról nyilván tővéghangzók), eléggé valószínű, hogy a beszélők nem elméleti keretek szerint, hanem egy (azaz: egyetlen) meghatározott módon beszélnek.

Dolgozatomban ezért megpróbálok egy olyan megoldást felvázolni, amely az eddigi eredményeket felülvizsgálva egy olyan új lehetőséget ad a probléma értelmezésére, amelyben a beszélő mint a nyelv tényleges működtetője kap alapvető szerepet.

2. A tővéghangzók és az újgrammatikus iskola

Az újgrammatikus nyelvészet alaktana, ahogy a bevezetőben is említettem, alapvetően történeti alaktan. Az iskola elsősorban hangtörténettel foglalkozik, ebből

kifolyólag tulajdonképpen minden nyelvi jelenséget egyfajta „hangtörténeti szűrőn” keresztül vizsgál, így a szóelemek változásának bemutatása is ilyen szempontból történik.

Mivel bizonyos jelenségeket nem tudnak szabályokkal, tendenciákkal magyarázni, így bevezetnek egy addig a hangváltozások kapcsán nem igazán használt fogalmat, az analógiát. „A nyelvhasználók asszociációira alapozó analógia tulajdonképpen nem más, mint a beszélők nyelvérzékének természetes megnyilvánulása” (FEHÉR 2004: 10–5). Az ilyen jellegű változásokat a „kivételes” esetek magyarázatára használják, az analógia a hangváltozási tendenciák mellett a tövek történetének másik főszereplője (SÁROSI 2005: 134).

Számtalan szavunk analógiás alapon illeszkedett be egy-egy tőtípusba. Ilyen például a β -re, γ -re végződő tövek csoportja, amelyek a szóvégi spiráns vokalizálódása, majd monoftongizálódása után egyalakúakká váltak. Ezek a tövek ma is hosszú magánhangzóra végződnek (*háború*). Az egyalakú, magánhangzóra végződő tövek egy csoportja szintén hosszú magánhangzóval kezdte történetét, azonban a 11–13. század között szóvégi helyzetben hosszú magánhangzója megrövidült, ám ha toldalékot kapott, a formáns megőrizte az eredeti hosszú magánhangzót, így ezek a tövek egy ideig rövid és hosszú alakjukkal is megjelentek (*kapu* : *kapút*). Ennek a változásnak az analógia vetett véget. Ismét egyalakú, de már rövid vokálisra végződő szavakat formált az ide tartozó névszóból (*kapu*) (SÁROSI 2005: 134).

Az analógia miatt alakult ki az is, hogy bizonyos szavak akár több tőtípusba is tartoznak. Például *idő* szavunk a hangváltozási tendenciák eredményeképpen eleve két tőtípusba tartozik: (1) *idő* : *ideje* (*mező* : *mezeje* típus); (2) *idő* : *idén* (*bíró* : *bírák* típus), illetve az analógia miatt egy harmadik csoportba (*idő*: *időt*, *idős*, *időben*) (SÁROSI 2005: 134).

Fontos az analógia hatása az új szavak (belső keletkezésű szavak vagy jövevényszók) esetében is, ugyanis az új szavak alkalmazkodnak a régiekhez. Az analógia segítségével beilleszkednek a rendszerbe, és a további változásokban ugyanúgy részt vesznek, mint azok (SÁROSI 2005: 134). A jövevényszavak hangalakja a szókészlet régebbi tagjainak mintájára alakul (SÁROSI 2005: 134).

A mássalhangzóra végződő jövevényszók az alapnyelvek analógiájára másodlagosan kaptak és kapnak ma is „ejtéskönnyítő” tővégi magánhangzót, amely ugyanúgy viselkedik, mint az alapnyelvi eredetű szavaknál (*akkumulátor*, *akkumulátor-nak*, *akkumulátor-ból*, de *akkumulátoro-k*, *akkumulátoro-s*) (SÁROSI 2005: 134–5). A latin eredetű *cimbalom* szó a Bécsi Kódexben még egyváltozatú tő (*cimbalomocban*), de az *-alom*, *-elem* végű szavak analógiájára hamar beilleszkedik a hangzóhiányos tőtípusba (BERRÁR 1967: 219, SÁROSI 2005: 135).

A magánhangzóra végződő idegen szavak esetében, ha a szó olyan magánhangzóra végződik, amely a magyar nyelvben is megvan, beilleszkedik a végződésének megfelelő tőtípusba, és analogikusan felveszi az arra jellemző váltakozást. A 14. századtól az *-a/-e* végűek automatikusan hangzórövidítők lesznek (*paródia* : *paródiát*, *pizza* : *pizzát*) (SÁROSI 2005: 136).

A belső keletkezésű szavak ugyanúgy csatlakoznak a tövek rendszeréhez, mint a jövevényszavak. Az ősmagyar kor után keletkezett tövek véghangzója természetesen ugyanúgy másodlagos, analogikus, mint a jövevényszavaké (SÁROSI 2005: 136), hiszen az ősmagyar kor végére már lezajlott a tővégi vokálisok eltűnése (erről lásd később).

Az analógia a tőváltások esetében úgy hat, hogy az újabb tövek a meglévők közül az egyszerűbb tőváltakozású vagy az egyalakú tövek közé sorolódjanak be (SÁROSI 2005: 136).

Az analógiás alakmódosulásokra GOMBOCZ számtalan példát hoz, amelyekből csak néhányat említek meg, a teljesség igénye nélkül.

Bizonyos szavak esetében szerinte két többes alak fordul elő (*bátrak* ~ *bátorok*, *ezrek* ~ *ezerek*). A birtokos személyragozás alakulására is több lehetőség van (*fátyolo-m*, *fátyolo-d*, *fátyol-a* ~ *fátyla-m*, *fátyla-d*, *fátyla*). Az *-n* hely- és módrag előtt (*ajko-n* és *ajako-n*) és az *-ig* rag előtt (*csülök-ig* és *csülk-ig*) is két alak fordul elő (GOMBOCZ 1925/1950: 16). Ezekről az alakokról azt írja, hogy a tő többalakúsága nem mindig hangtani úton keletkezett, hanem a túlnyomó többségnél a két tő váltakozása analógiás eredetű (GOMBOCZ 1925/1950: 20). Az *ezér* szónak is több alakja létezett toldalékok előtt (*ezéré*, *ezereken*, *ezeres*, *ezéred*, *ezéredik*, *ezéredés*), és még a 19. század elején is csak a teljesebb *ezeres*, *ezered* alakokat ismerik. A ma megszokottabb *ezred*, *ezres* alak először a 19. század harmincas

éveinek a végén jelenik meg (GOMBOCZ 1925/1950: 20). Az analógia hatása figyelhető meg számos olyan szón is, amelyekben eredetileg nem volt *ó, a, ő, e* hangváltás, mert ezek átléptek az *ajtó ~ ajtaja, tető ~ teteje* csoportba. Ilyen például a 15–16. századi *seprője* alak, amelynek 1608-ban már megtalálható a *seprejét, seprejenek* alakja, 1659-ben pedig a *sepreje* alak (GOMBOCZ 1925/1950: 22).

GOMBOCZ korai munkássága tisztán történeti szemléletű, azonban kései írásaiban már megfigyelhető SAUSSURE hatása, vagyis a *langue–parole*, szinkronia–diakronia és némileg a belső–külső vizsgálat elkülönítése. Tulajdonképpen e szerint vélekedik úgy, hogy a beszélőt a nyelvtörténésznek nem kell figyelembe vennie, mert a jelrendszer vizsgálata a beszélő szempontjából a szinkroniához tartozik, amelynek tanulmányozása a leíró nyelvten írójának a feladata, a nyelvtörténész feladata pedig a diakronia feltárása, a diakronikus fejlődési sorok megállapítása (1927b: 4). A nyelvet egyfajta jelrendszernek fogja fel, „amely virtuálisan él a beszélők tudatában”, a beszéd pedig „egyéni tevékenység, a nyelvi jelek szándékos és tudatos felhasználása a gondolatok közlésére” (GOMBOCZ 1927b: 3). Éppen ezért a nyelvvizsgálat tárgyaként a kollektív természetű jelrendszert jelöli ki, „amely nem absztrakció, hanem lélektani realitás, amely viszonylagosan állandó, s éppen ezért változásra, fejlődésre képes” (GOMBOCZ 1927b: 3). Az a jelrendszer azonban, amelyet GOMBOCZ szerint a nyelvtörténésznek vizsgálnia kell, a diakronikus változások függvénye (1927b: 3–6).

A változások ugyanakkor nem vizsgálhatók beszélők nélkül, mert ők azok, akik használják a nyelvet, és a nyelv csakis akkor változik, ha használják. Vagyis ha GOMBOCZ, illetve az újgrammatizmus a beszélőtől függetlenített nyelvet vizsgál, akkor egy változásra nem képes, sőt gyakorlatilag nem létező nyelvet vizsgál.

Azonban ez mégis teljesen így. A korai újgrammatikus szakirodalom a hangváltozások kivétel nélküliségét feltételezte, majd bevezették az analógia fogalmát, így egyfajta kettősség lesz jellemző a leírásokra. Egyfelől egy beszélő nélküli rendszert vizsgálnak, másfelől az ezen keretek között nem magyarázható változásokat analógiás alakmódosulásoknak tartják, amely viszont a nyelvhasználók asszociációra alapoz, ami tulajdonképpen a beszélők nyelvérzékének természetes megnyilvánulása (lásd korábban, illetve részletesebben FEHÉR 2004: 10–5, vö. még 2008a: 22).

Az újgrammatikus iskola másik nagy problémája az az analitikus szemléletű hozzáállás, amellyel az egyes kérdéseket vizsgálják. Erre utal a kötőhangzó–tővéghangzó–előhangzó problémával kapcsolatos szegmentálás is. A kérdéses hang ugyanis, attól függően, hogy milyen elméleti keret között vizsgáljuk, lehet a tő része (tővéghangzó), a toldalék része (előhangzó), illetve a tövet és toldalékot összekapcsoló önálló egység (kötőhangzó) is.

Az újgrammatikus nyelvészet egyik jellegzetes műve fogalmazza meg, hogy történeti szempontból vizsgálva a kérdéses hang helyzete egyértelmű: „Az úgynevezett kötőhangzó az ősi szókincs elemeiben az abszolút vagy relatív tövek alkatrésze, a tővégi vagy toldalékvégi magánhangzó” (BERRÁR 1967: 217, vö. még BÁRCZI 1967: 107). Az ősmagyar kor kezdetén a magyar nyelvben valamennyi szótő rövid magánhangzóra, azaz tővéghangzóra végződött, amely később a toldaléktalan tőről lekopott, illetve (és pontosabban) — az újabb nyelvtörténeti álláspont alapján — eltűnt, de a toldalékos szóalakokban megmaradt (a régebbi vélekedéshez lásd BERRÁR 1967: 217, az újabb elképzeléshez pedig SÁROSI 2005: 130).

A tővégi magánhangzók minőségéről SÁROSI annyit ír, hogy kezdetben valószínűleg alsó vagy középső nyelvvállásfokúak voltak (2005: 129), GOMBOCZ szerint a névszótövek véghangzója két csoportra osztható, az egyik csoportban *a* és *e*, a másikban *i* volt (1927b: 5). BÁRCZI magyarázata szerint a finnugor alapnyelvben bármely nyelvvállású magánhangzó lehetett a szó végén, illetve az újabb vélekedések szerint magas nyelvvállású nem lehetett. Az ősmagyar korban (az Urál vidéki őshaza korában) azonban minden szóvégi rövid magánhangzó magas nyelvvállásúvá vált. Honfoglalás előtti török jövevényszavaink többnyire a 6–9. században honosodtak meg, és ha egy ilyen törökből jött szó *a*-ra vagy *e*-re végződött, már nem vált magas nyelvvállásúvá, mert a tendencia ereje ekkorra már „kimerült” (BÁRCZI 1967: 108).

A mai magyar köznyelvben két csoportra oszthatjuk a névszótöveket a toldalékok előtt jelentkező tővéghangzók minősége szerint. „Az első csoportban a teljes tő nyílt magánhangzóra végződik: *a*, *e*; a másik csoportban a tővéghangzó zártabb, középső nyelvvállású: *o*, *ö*, *ő*” (GOMBOCZ 1927a: 119–20). Vannak bizonyos toldalékok, amelyek kivétel nélkül a névszó teljes tövéhez kapcsolódnak, vagyis a véghangzós alakhoz. Ilyen toldalék a *-k* többesjel (*házak*, *kezek* — *nyomok*, *szemék*), az egyes szám 1. és 2. és a többes szám 2. személyű birtokos személyrag (*házam*,

házad, házatok; kezem, kezéd, kezetek — nyomom, nyomod, nyomotok; szemem, szeméd, szeméték), az *-s* nomen possessoris (és deminutiv) képző (*házas, kezes — szalagos, szemés*), az *-l* deverbális névszóképző (*házal, kezel — okol, szerél, füstöl*) és a *-z* deverbális névszóképző (*alkalmaz, levelez — okoz, szeméz, nyűgöz*) (bővebben, több példával lásd GOMBOCZ 1927a: 120). Az *-n* határozórag localis és temporalis értékű jelentése előtt a tövéghangzó az első és a második csoportba tartozó névszóknál is kivétel nélkül zártabb lesz (*házat — házon, kezes — kézén*), míg a melléknevekhez járuló modalis értékű jelentése előtt az első csoportnál a tövéghangzó nyílt (*gyorsan, százan, készen, keményen*), a második csoportnál pedig zártabb lesz (*nagyon, szabadon, hidegön, melegön*). Ősi ragjaink közül néhány toldalék (a *-t* tárgyrag, a *-d* kicsinyítő képző, a *-talan ~ -tlan, -telen ~ -tlen* fosztóképző) bizonyos esetekben a csonka tőhöz is járulhat.

A *-t* tárgyrag használatát GOMBOCZ egyik tanulmányában meglehetősen egyszerűen fogalmazza meg (lásd 1927b: 2), majd ezt jóval részletesebben is leírja, meghatározva, hogy mely hangok után kapcsolódhat a tárgyrag a csonka tőhöz és melyek után a teljes tőhöz (1927a: 120–1). Ebből arra a részletre hívom fel a figyelmet, amely a beszélők nyelvérzékéhez kapcsolódik, és a ragozás szempontjából kivételként említhető meg: „Kivétel kevés van; ingadozás is legtöbbszörre a félig-meddig tudatos jelentéskülönböztetés eseteiben. Pl. a főnévvé vált *s* képzős melléknevek tárgyesetében a *t* rag a csonka tőhöz járul: *nemest, bérest, bélest*, míg a mellékneveknél a nyílt véghangzójú teljes tőhöz: *nēmēset, laposat beleset*” (GOMBOCZ 1927a: 122).

A *-d* deminutiv képző (és a helynévképző) kapcsolódási módjai azonosak a tárgyragéval. A nyílt véghangzós töveknél a teljes tőhöz járul (*Arad, Fiad, Sarkad*), a zártabb véghangzójú töveknél a csonka tő végmássalhangzója szerint vagy a csonka tőhöz (*Bánd, Sásd, Farkasd*), vagy a teljes tőhöz járul (*Bakod, Borsod, Somod, de: Papd*) (bővebben GOMBOCZ 1927a: 121).

A *-talan (-telen), -tlan (-tlen)* fosztóképző használatánál is a tövéghangzó minősége a döntő. Ha a tövéghangzó nyílt, a képző *-tlan, -tlen* változata a teljes tőhöz kapcsolódik (*alkalmas ~ alkalmatlan, házas ~ házatlan — fejes ~ fejetlen, kellemes ~ kellemetlen*). Ha a tövéghangzó zártabb, a képző *-talan, -telen* változata kapcsolódik a csonka tőhöz (*hasznos ~ haszontalan, számos ~ számtalan — helyes ~*

helytelen, tēhetségēs ~ tēhetségtelen) (GOMBOCZ 1927a: 122). GOMBOCZ megemlíti néhány olyan példát, amely a szabályos alaktól eltér (*páros ~ páratlan, képes ~ képtelen*), ezeket az alakokat szerinte jórészt a megkülönböztetésre való törekvés alkotta (1927a: 122).

„A középfok *-bb* jele előtt a tövéghangzó mindig nyílt” (*gazdagabb, öregebb*) (GOMBOCZ 1927a: 122).

Tehát a fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a kérdéses hang az újgrammatikusoknál a tőtől függ, hiszen eleve a tő végén szerepelt ez a hang, és csak az ősmagyar korban tűnt el, de toldalékok előtt újra megjelenik, valamint a toldalékokat is a tövéghangzó befolyásolja, és nem fordítva. Kiemelt szerepe van az analógia fogalmának, mert például jövevényszavaink, és belső keletkezésű szavaink is az analógia hatására kerültek egyik vagy másik tőtípusba.

3. A kötőhangzók, az előhangzók és a strukturális nyelvészet

A saussure-i értelemben vett strukturális nyelvészet az újgrammatikusra jellemző diakrón szempontokkal szemben a szinkrón állapot vizsgálatát tartja fő feladatának. KESZLER szerint: „Általában nyelvtanaink a hagyományos, de talán soha ki nem mondott elv: az írott kép alapján osztályozzák a töveket” (2000: 52).

A beszédben ez az elv azonban nem tartható, elég ha KESZLER példáját vesszük alapul: az *alszik* típusú igének a hagyományos nyelvtanokban van *alud-* töve, ebből képezzük a múlt időt, a főnévi igenevet stb. Azonban a beszédben ez a tő sokkal inkább *-tt*, *-ggy*, *-nn* hangként realizálódik a toldalékolás eredményeképpen (2000: 52). A strukturális nyelvészet fonéma–beszédhang kettőse elvileg alkalmas lehetne arra, hogy bemutassa, a beszélők hogyan érzékelik az ilyen különbségeket (KESZLER 2000: 52, vö. FEHÉR 2008a: 23).

A strukturális nyelvészet a saussure-i dichotómiákon alapul, amely a nyelvet (*langue*) élesen elkülöníti a beszédtől (*parole*), és elsődleges vizsgálati tárgyaként a *langue*-ot jelöli ki, melynek része a fonéma. SAUSSURE szerint a nyelv „úgy él a társadalomban, mint a valamennyi agyban tárolt lenyomatok összege, körülbelül úgy, mint egy szótár, amelynek azonos példányait szétosztották az igének között”

(1915/1997: 49, vö. FEHÉR 2008a: 23). Ezen felfogás szerint tehát minden ember ugyanazt a nyelvet használja, mivel ugyanazzal a lexikonnal rendelkezik. Így a fonéma fogalma, amelynek alapvetően a beszédre és ezáltal a beszélők mentális hangreprezentációira kellene irányulnia, tőlük elkülönített hangideaként jelenik meg (FEHÉR 2008a: 23).

LENGYEL szerint az ún. előhangzók (más néven kötőhangzók) is fonémák: „Az előhangzó speciális morfológiai helyzetben megjelenő fonéma, mely a toldalékos szóalakokban a szótó után, a toldalék első elemeként jelentkezik” (2000: 25). Ezzel a meghatározással pontosan kijelöli a hang helyét, egyértelműen a toldalék részének tekinti. A magyarázatot LACZKÓ adja meg, az alternációs felfogás alapján. Az alternáció a morféma fonológiai kérdésköréhez, vagyis a morfofonológiához tartozik, és tulajdonképpen az azonos jelentésű és funkciójú morféma variánsokat jelenti (2000: 43). Az előhangzó elsődleges funkciójaként azt jelöli ki, hogy kiemeli a szóalakok toldalékmorfémáit, vagyis testesebbé teszi a toldalékot. Emellett gyakran részt vesz a szóalakok fonotaktikai jólformáltságában, ezt nevezzük — vitatható módon — *ejtéskönnyítés*-nek (**házk* helyett *házak*), de ezt a funkciót felülírhatja a toldalékkiemelő szerep, így bizonyos esetekben akár „ejtésnehezítő” funkcióról is beszélhetnénk (*érthető-ek, olvasható-ak*) (LACZKÓ 2000: 45). A toldalékalternánsok szófaji különbséget is jelölhetnek (*felelősök ~ felelősek*), amely már grammatikai jellegű szabályozottság (funkciós alternáció) (LACZKÓ 2000: 45–6). Az előbb említett szabályozottság fő problémája, hogy a beszélő ebbe a kategóriába nem fér bele, mivel a strukturális munkák nagy része végül egy íráskép alapú nyelvtant állít fel, és a szabályozottság csak az írott alakokra vonatkozik. Míg az újgrammatikus nyelvészetben számolnak bizonyos analógiás alakmódosulásokkal (erről lásd 2–5), amely a beszélők nyelvérzékén alapszik, itt pusztán szabályokkal írják le a változást.

Több strukturális munka is foglalkozik a kérdéses hang meghatározásával, és nem jutnak egységes álláspontra. Fő kérdésként a szótó és a toldalék elhatárolásának problémáját vetik fel (VELCSOVNÉ 1976: 92), melynek kapcsán a szótó és a toldalék között megjelenő rövid magánhangzót *kötőhangzó*-nak (KÁROLY 1961: 295–312) vagy *előhangzó*-nak (VELCSOVNÉ 1976: 87–114, KESZLER 2000: 52–4, LACZKÓ

2000: 37–50) nevezik¹. Meglepő, hogy ugyanazon elméleti keretben is másképp definiálják a hangot. Abban mindegyik strukturális munka megegyezik, hogy ez a hang az eredeti tövégi magánhangzók folytatása, azonban mára már nem szerves része a toldaléknak (KÁROLY 1961: 304, VELCSOVNÉ 1976: 92, LACZKÓ 2000: 46).

A *kötőhangzó* név arra utal, hogy az illető hang sem a tőhöz, sem a toldalékhoz nem tartozik, hanem önálló elem. Azonban ha önálló elemnek (morfémának) tekintjük, akkor kell hogy legyen saját funkciója, viszont olyan jelentése, mint a toldalékoké, nincs (KÁROLY 1961: 304, vö. még VELCSOVNÉ 1976: 93), sőt egyáltalán nincs jelentése.

KÁROLYAL szemben VELCSOVNÉ és LACZKÓ is az előhangzós tagolást tartja természetesnek, szerintük ezt igazolja a mai nyelvtudat, a nyelvi valóságnak ez a meghatározás felel meg (VELCSOVNÉ 1976: 93, LACZKÓ 2000: 46). Fő érvük (a VELCSOVNÉNÁL még nem megnevezett) „áttetsző morfológia”, amely tulajdonképpen a természetes nyelvérzéken alapul. Ilyen például a betűszók, mozaikszók, címek toldalékolása (*MÁV-ot, 15-öt, „És mégis mozog a föld”-et*) (VELCSOVNÉ 1976: 93, LACZKÓ 2000: 46).

Ez az érv azonban könnyen cáfolható, hiszen végül egy írásos analitikus szemlélethez jut el, vagyis a nyelvérzékelt elkülöníti a beszélőtől, hiszen a beszédben ez a tagolás fel sem merül, csakis írásban. További érvként említi VELCSOVNÉ, hogy a nyelvújítás idején elvonással keletkezett új szók mindegyike a szóvégi rövid magánhangzó nélkül állandósult (*savat > sav, nem sava*), ez azonban inkább az analógiát igazolja, mint az *előhangzó* elnevezést (1976: 93).

Ha az *előhangzó* elnevezést tartanánk megfelelőnek, mely esetben a hang a toldalékmorféma szerves része (LENGYEL 2000: 25), akkor számolnunk kellene azzal a ténnyel, hogy a toldalékok alakjai az előhangzós változatokkal igen megnőnének, ezért célszerű lenne a toldalékoknak a fővariánsait megnevezni, így a tárgy ragja a magyarban a *-t* vagy az előhangzós *-t* (VELCSOVNÉ 1976: 93). Ezek az előhangzós toldalékok alakváltozatok, „melyek illeszkednek az allomorfia rendszerébe, vagyis a

¹ A fejezet további részeiben a *kötőhangzó* elnevezést következetesen csak KÁROLY 1961: 295–312 alapján írt részekben, az *előhangzó* elnevezést pedig KESZLER 2000: 52–4, LACZKÓ 2000: 37–50 alapján írt részekben használom.

magyarra jellemző morfofonológiailag kondicionált szabályos alternánsok közé” (LACZKÓ 2000: 46).

A kötőhangzók vagy előhangzók az egyes tövekhez és toldalékokhoz való viszonyukat illetően különböző módon alakultak.

Tőre jellemző kötőhangzó elsősorban a névszótöveknél található. A névszótövek egy-egy típusában vagy a tőtípus valamelyik alcsoportjában ugyanolyan nyíltsági fokú kötőhangzó kapcsolja a legtöbb toldalékot (*ház-a-m, ház-a-k, ház-a-s; bokr-o-m, bokr-o-k, bokr-o-s* stb.). A különböző tőtípusokban vagy egy-egy tőtípus különböző alcsoportjában a jellegzetes kötőhangzó eltérő (*ház-a-k; pad-o-k; lov-a-k; bokr-o-k*) (KÁROLY 1961: 304).

Az ige-tövek nem befolyásolják a kötőhangzó, illetve az előhangzó nyíltsági fokát, de a toldalékok nagy része zárt hangzóval kapcsolódik, kivéve a múltidő-jeles vagy a felszólítómód-jeles relatív ige-töveket, ahol vagy a nyílt hangzó, vagy a hangzó hiánya jellemző (KÁROLY 1961: 306, VELCSOVNÉ 1976: 95).

Toldalékjaink kötőhangzóval/előhangzóval vagy anélkül való kapcsolódása elsősorban a toldalék hangtestétől függ (KÁROLY 1961: 305, VELCSOVNÉ 1976: 93). KÁROLY és VELCSOVNÉ egyaránt kategóriákba sorolja a toldalékokat, amelyeket a felsorolásuk helyett egy táblázattal szemléltetnek, mert az egyetlen lényegi különbség a két besorolás között, hogy VELCSOVNÉ összevonta KÁROLY kategóriáit, így nála öt kategória helyett mindössze három szerepel, ez azonban a kötőhangzó/előhangzó kapcsolódását nem befolyásolja.

	KÁROLY (1961: 305–6)	VELCSOVNÉ (1976: 93–94)	
α	egyetlen mássalhangzóból álló toldalékok (-s, -t, -k)	egy mássalhangzóból álló (-k, -m, -d személyrag, -k többszjel)	1.
β	mássalhangzó-kapcsolattal kezdődő testesebb toldalékok (-nként, -stül)	vagy két mássalhangzóval kezdődő testesebb toldalékok (-nként, -stul, -stül)	
γ	testesebb, egy mássalhangzóval kezdődő toldalékok (-nak, -beli)	egy mássalhangzóval kezdődő testesebb toldalékok (-beli, -ban, -ben)	2.
δ	magánhangzóval kezdődő testesebb toldalékok (-unk, -ul)	magánhangzóval kezdődő testesebb toldalékok (-unk, -ünk, -ul, -ül)	3.
ϵ	egyetlen magánhangzóból álló toldalékok (-ó, -á, -i)	vagy egyetlen magánhangzóból álló toldalékok (-ó, -ő, -i képző)	

1. táblázat: A toldalékok csoportosítása

Az 1. csoport (α és β) tagjai általában kötőhangzóval/előhangzóval járnak a szótövekhez (*állok, olvasod*). Van azonban olyan egyetlen mássalhangzóból álló toldalék is, amely hangzóval és anélkül is kapcsolódhat. Ilyen az -sz igei személyrag (*ugorsz ~ ugrasz*), a -t múlt időjel (*mondta ~ mondotta*), a -t tárgyrag (*bált ~ sálat*). A 2. csoport (γ) tagjai rendszerint közvetlenül, hangzó nélkül járnak a szótövekhez (*szekrényben, padra*). Kivétel ebben a kategóriában is van: a -gat, -get; -mány, -mény toldalékok (*törölget, de kötöget; találmány, de rakomány*). A 3. csoport (δ és ϵ) tagjai hangzó nélkül csatlakoznak a tőhöz (*síró*) (KÁROLY 1961: 305–6, VELCSOVNÉ 1976: 93–94).

Az újgrammatikus nyelvészethez hasonlóan a strukturális nyelvészetre is az analitikusság jellemző, de itt még az alakmódosulások analógiás magyarázatával is lényegesen kisebb mértékben számolhatunk. Tipikusan szételemző módszerrel

dolgoznak: a szavakat szóelemekre, a szóelemeket pedig fonémákra bontják, és nem veszik figyelembe az egész hangsort, amely sokkal teljesebb képet mutatna az előhangzó/kötőhangzó helyzetéről.

4. A kötőhangzók, a toldalékkezdő magánhangzók és a (poszt)generatív nyelvészet

A (poszt)generatív nyelvészet az előbb tárgyalt strukturális nyelvészeti munkák nagy részével szemben már nem a szóalakok írásképe alapján dolgozik, hanem a beszélő kompetenciáját alapul véve. Vizsgálatainak tárgya azonban nem a tényleges beszélő (nyelvtudása), hanem az ideális beszélő(é), aki homogén környezetben homogén nyelvet használ, ez a nyelv pedig velünk született módon adott. Vagyis a performancia helyett kompetencia alapú elméletekkel dolgozik, a beszédet nem veszi figyelembe. A nyelvet pusztán formák, elemek rendszerének tekinti, ebből következően alaktana moduláris, erősen szabályalapú. Határozott és egyértelmű kategóriákkal, megfeleltetésekkel számol.

Jól látszik ez a vizsgált kérdéssel kapcsolatban is, ugyanis kiindulási alapja, hogy a toldalékok a magyarban olykor magánhangzón át kapcsolódnak a tőhöz, azonban ezen magánhangzók toldalékhoz, illetve tőhöz való besorolásában, továbbá önálló státusuk megítélésében semleges kíván maradni, de a viselkedésüket leírja (PRÓSZÉKY 2000: 1045).

A (poszt)generatív nyelvészet különbséget tesz kötőhangzó és toldalékkezdő magánhangzó között, melyek elkülönítésére öt szempontot határoz meg: (1) van-e magánhangzó–zérus váltakozás (*asztal+t*, *szék+et*)? (2) Ha van, akkor a magánhangzó minősége megjósolható-e? (3) Fonotaktikai indoka van-e a megjelenésének, vagy olyankor is megjelenik, ha nélküle is fonotaktikailag jólformált szóalak jönne létre? (4) Ha nincs fonotaktikai indoka, megjelenik-e magánhangzó végű tövek után is? (5) Ha igen, akkor törli-e a tövégi magánhangzót bizonyos tövek esetében? (KIEFER–LADÁNYI 2000: 156). Ezen kritériumok szerint tipikus esetben a kötőhangzó zérussal váltakozik, megjósolható minőségű,

megjelenésének fonotaktikai indoka van, magánhangzó végű tövek után nem jelenik meg, és a tövégi magánhangzót nem törli (KIEFER–LADÁNYI 2000: 156).

Kérdés azonban az, hogy honnan kezdődik a tipikus, és mi az, ami már annyira nem tipikus, hogy nem is kötőhangzó. A legtipikusabb kötőhangzó KIEFER–LADÁNYI szerint a tárgyrag magánhangzója, mert zérussal váltakozik, megjósolható minőségű (*ház+at*, ahol a *ház* nyitótő, *voks+ot*, *könyv+et*, *ökr+öt*), nyitótöveken kívül csak fonotaktikailag indokolt esetben jelenik meg (**voks+t*, **könyv+t*, **ökr+t*), nem jelenik meg magánhangzó végű tövek után (**hajó+ot*, **kesztyű+öt*), és nem törli a tövégi magánhangzót (*szőké+t*, *barná+t*). (2000: 156–57). A többes szám toldalékának magánhangzója már kevésbé tipikus kötőhangzó, mivel megjelenik fonotaktikailag nem indokolt esetben is (*hal+ak*, hiszen a *halk* létező szó) (KIEFER–LADÁNYI 2000: 157). Mivel a (poszt)generatív nyelvészet nem számol a beszélővel, így a beszélő nyelvérzékével sem, ezt a problémát szabályokkal nem tudja megmagyarázni. KIEFER–LADÁNYI végül arra jut, hogy kötőhangzónak azt a magánhangzót nevezzük, amely zérussal váltakozik, egyéb tulajdonságaitól függetlenül (2000: 157).

PRÓSZÉKY szerint a kötőhangzók iránti igény toldalékonként változhat (2000: 1046). KIEFER a toldalékoknak három típusát különíti el: (1) Szabad toldalékok: mindig önálló szótag, egy mássalhangzóval kezdődik (kivételek az *-é* birtokjel). Ennek a típusnak a legmegjósolhatóbb a viselkedése: nem igényel kötőhangzót és a szabad toldalékokhoz járul (*bokor+tól*, *ló+hoz*, *fá+é*). (2) Kötött toldalék megszabott magánhangzóval: nem mindig önálló szótag, magánhangzóval kezdődik. Kötőhangzót nem igényel, a kötött toldalékokhoz járul. Kezdő magánhangzója a magánhangzós tő után is megmarad (kivételek a kieső *-Unk*: *ajtó+nk*). Ilyen kötött toldalék az *-Unk*, *-Uk* birtokos személyjel (*nyar+unk*, *nyar+uk*). (3) Kötött toldalék kötőhangzóval: nem önálló szótag, kötőhangzóval kezdődik, de kötőhangzója kiesik magánhangzó után (*bokr+ok*, *bokr+on*, *bokr+om*, *bokr+od*, *bokr+otok*) (2003: 210).

A magyar (poszt)generatív nyelvészettel szemben felmerülő legnagyobb probléma a morfológia elhelyezése. CHOMSKY ugyanis egy univerzális grammatikát akart létrehozni, de ez alapvetően az angol nyelvre íródott, amely szintaxisközpontú, és a toldalékolásnak kis szerepe van a nyelvtanában. A magyar viszont agglutináló nyelv, vagyis sokkal nagyobb szerepe van a toldalékolásnak, mint az angolban.

Ugyanis minél gazdagabb egy nyelv morfológiája, annál szegényebb a szintaxisa, és fordítva (KIEFER 2003: 189). Az alaktan szoros kapcsolatban van a szintaxissal, ugyanis a toldalékolásnak gyakran vannak mondattani következményei, valamint a fonológiával is szoros kapcsolatban van, hiszen a toldalékolás gyakran egyéb hangtani következményekkel is jár, elég ha csak a vizsgált problémát nézzük (vö. KIEFER 2003: 189). Mivel a (poszt)generatív nyelvészet erősen moduláris, a már meglévő modulok között próbálja elhelyezni a morfológiát, amelyre több lehetőséget is lát: (1) Az alaktan lehet önálló modul, amely szoros kapcsolatban áll a többi modullal (KIEFER 2003: 190), vagyis elhelyezhető a lexikon és a szintaxis között, illetve a hangtan és a szintaxis között. Ennek hátránya, hogy a képzett és összetett szavakat ebben az esetben mindig egyeztetni kell a szótárral, hogy megállapíthassuk, van-e a szavaknak már szótározott példánya. (b) Az alaktan szét van osztva a többi modul között. Ebben az esetben a mondattanba tartozik a mondattanilag szerepet játszó alakok létrehozása (például a ragozás), a hangtanba tartozik a tő- és toldalékváltozatok kérdése, illetve a morfológiailag befolyásolt fonológiai folyamatok, a szótárba pedig a szóalkotás, szóképzés tartozik. Ezzel a megoldással az a probléma, hogy bárhogyan is osztanánk szét az alaktant a modulok között, mindig maradnának olyan alaktani jelenségek, amelyeket egyik modulban sem tudnánk elhelyezni (vö. KIEFER 2003: 190). (c) Az alaktan teljes egészében a lexikon része. A lexikonba ebben az esetben a szabályok is beletartoznak, valamint a képzés, így egy ilyen szótárban nem csak kész szavakat tárolunk, hanem új szavakat is alkotunk. KIEFER a fenti megoldások közül az utolsót tartja a legmegfelelőbbnek, mely szerint az alaktan nincs szétszétva a többi modul között, nem is önálló modul, hanem egy az egyben a lexikon része (2003: 190).

Az egyik probléma ebben a moduláris alaktanfelfogásban, hogy egy abszolút értelemben vett nyelvfogalom alapján határozza meg az alaktan helyét a többi modul között, márpedig ilyen egységes nyelv híján aligha létezik. A nyelv ugyanis beszélőnként más és más, vagyis legalább annyi nyelvváltozat létezik, ahány beszélő.

A másik probléma ezzel kapcsolatban, hogy minden szabályokra épül. Márpedig egy szabályalapú rendszerben nincs helye például az analógiának, amely a nyelvérzékre épül.

5. Formális nyelvészet és analógia?

Az analógia fontosságát sokáig nem ismerték fel, és csak a legújabb munkákban jutnak el oda, hogy kulcsfontosságú fogalom a nyelvtanításban (KÁLMÁN–REBRUS–TÖRKENCZY 2004). A kötőhangzók problémáját illetően egy olyan megoldást próbálnak felvázolni, amelyben fontos az analógia, azonban még mindig a nyelv leírásának kategorikus keretén belül maradnak (FEHÉR 2008a: 22).

Az alapvető probléma, hogy a standard nyelvészeti irányzatok ragaszkodnak a szegmentálhatóság elvéhez, vagyis hogy agglutinatív mintázatoknál a morfémák közötti határ egyértelműen megadható, és mindig két szegmentum között helyezkedik el (vö. KÁLMÁN–REBRUS–TÖRKENCZY 2004). A szegmentálhatóság mellett természetesen vannak érvek, például a disztribúció, mely szerint bizonyos szegmentumkombinációk csak morfémahatáron jelennek meg, vagy az alternáció, amely ugyanezt állítja a változásokról, azonban ezeknek az állításoknak sokszor az ellenkezője igaz: morfológiailag összetett alakok nem összetett alakoknak „álcázzák magukat”, és viszont (magyar *obstruens* + *k* csak „kicsinyítő képzősnek látszó” szavakban). Mindemellett a két általánosítás csak a határ létezése mellett érvek, nem amellett, hogy a határ két szegmentum közé esik (KÁLMÁN–REBRUS–TÖRKENCZY 2004). A kötőhangzóknál a szegmentálás nem egyszerűsíti a leírást, hiszen láttuk, hogy hány különböző megoldás van a hang elhelyezésére. Az analógiás hatásoknál fontos, hogy milyen gyakran érvényesül egy-egy arányosság, ugyanis az erősségük nagyrészt ettől függ.

Az eddig tárgyalt nyelvészeti irányzatok másik nagy problémája, hogy analitikus vizsgálatot folytatnak, vagyis a nagyobb egységek létezését és tulajdonságait az őket alkotó kisebb egységek tulajdonságaival magyarázzák (vö. KÁLMÁN 2007). Az újgrammatikus nyelvészet például a szóelemek változását a hangtörténetből vezeti le, a strukturális nyelvészet is egyre kisebb elemekre bontja az egységeket, a (poszt)generatív nyelvészet pedig még a fonémát is elemeire bontja, és disztinktív jegyek halmazának rövidítéseként tartja számon (ez utóbbihoz lásd

például DURAND–SIPTÁR 1997: 22–30, 43–4; NÁDASDY–SIPTÁR 2001: 48; a problémához vö. még FEHÉR 2008a: 24–5).

Általános igazság, hogy a részek összege sosem egyenlő az egésszel, így van ez a mi esetünkben is. Ha a kötőhangzónak/előhangzónak/tővéghangzónak pusztán a tulajdonságait, a viselkedését írom le, és ez alapján elnevezem valahogyan, az még nem jelenti azt, hogy valóban azt a hangot kapom, arról nem is beszélve, hogy az egyes nyelvészeti iskolák eltérő tulajdonságokat és eltérő elnevezéseket írnak (vö. KÁLMÁN 2007). Célszerűbb lenne egy olyan elmélet kidolgozása a kötőhangzó–tővéghangzó–előhangzó problémára, amely nem próbálja meg apró elemekre bontani az egyes szóalakokat, hanem a teljes mintázatot veszi alapul, és mindezt úgy, hogy nem szorítja ki a beszélőt és a beszélő nyelvét az elméletből, hanem figyelembe veszi a nyelv változékonyságát, heterogenitását. A következőkben egy ilyen lehetséges megoldás körvonalazására teszek kísérletet.

6. A lexikon analógiás-holista modellje

A legfontosabb kérdés, amit fel kell tennünk, hogy hogyan épül fel a beszélő mentális lexikona? Ennek a kérdésnek a megválaszolásával ugyanis eljuthatunk oda, hogy a beszédpercepció, ezáltal pedig a morfológiai szerkezetek feldolgozása milyen módon zajlik a beszélőnél.

Az előzőekben tárgyalt nyelvészeti iskolák közül az újgrammatikusnál fel sem merül ez a kérdés, mivel történeti vizsgálatokkal foglalkoznak, és az, hogy ezek a változási folyamatok a beszélő tudatában hogyan mennek végbe, az ő (diakrón) szempontjukból lényegtelen. A strukturális és főleg a (poszt)generatív nyelvészetnél szóba kerül a lexikon, de mint láttuk, ez ténylegesen az írott szótárakat idézi fel, vagyis a szavak és a jelentés listaszerűen vannak benne tárolva. Ez a lexikon statikus, a változásokat nem tudja magyarázni. Alapvetően moduláris természetű, ahol az elemek között nincs közvetlen kapcsolat, csak a modulok között létezik központi kapcsolat. Azonban ha nincsenek közvetlen kapcsolatok az elemek között, akkor kérdés, hogy hogyan választódnak ki az egyes műveletek. A moduláris elméletekben

erre a kérdésre nem kapunk választ, így célszerű a mentális lexikon újragondolása (FEHÉR 2008b: 61–2).

A lexikon fő tulajdonsága az kell, hogy legyen, hogy az elemek és a műveletek közvetlen kapcsolatban legyenek. Ez a tulajdonság pedig a konneccionista hálólexikonban található meg. Egy ilyen hálólexikon jellemzői, hogy nincs benne statikusság, stabilitás. Ha valami megváltozik, akkor az egész megváltozik. Ez a változás azonban nem véletlenszerű, hanem természetes folyamat, ahogy az egyes elemek közötti kapcsolat is motivált. A hálólexikon egyéneként más és más, attól függően, hogy az egyén milyen tapasztalatokkal rendelkezik, milyen dolgokkal találkozott életében, hiszen egy ilyen lexikonban nem csak szavak vannak, hanem tapintási, érzékelési minták is. Például ha meghalljuk a *macska* szót, akkor olyan ingerek fognak aktiválódni, mint a *szőrös, puha, kicsi, nyávog* és még számtalan más tulajdonság, ami egyéneként változik, attól függően, hogy ő mit kapcsol össze a *macska* fogalmával, mi jut róla eszébe (vö. NÁNAY 1996: 263–4, 265–6; 2000: 134–5; FEHÉR 2008b: 66).

A hálólexikonnak eme tulajdonságát bizonyítja a szóasszociációs kísérlet. Az ún. tovaterjedő szemantikai aktivációs kísérlet lényege, hogy a résztvevők egy célszóra egy vagy több olyan szóval válaszoljanak, ami először eszükbe jut. A *fehér* szóra igen nagy valószínűséggel kapjuk azt a választ, hogy *fekete*, a *férjre*, hogy *feleség*, a *sóra*, hogy *bors* (HONBOLYGÓ 2008: 71).

Az elemek közvetlen kapcsolatban vannak egymással, ezek a kapcsolatok pedig változó intenzitásúak, beszélőnként eltérőek. Ebben a modellben nincsenek explicit szabályok, csak szabályosságokkal számolhatunk, amelyek hasonlósági alapon működnek. A szabályosságokat pedig maguk a kapcsolatok hordozzák, nincs elkülönült modul, amely a szabályok kezeléséért felelős. Ezeknek a kapcsolatoknak az erőssége attól függ, hogy milyen gyakran fordulnak elő.

Joggal tehető fel a kérdés, hogy mégis hogyan tároljuk a morfológiailag komplex szavakat ebben a lexikonban.

A hálólexikon tárolása alapvetően holisztikus jellegű, de természetesen nem számolhatunk teljesen holisztikus lexikkal, mert a magyarban (mivel agglutinatív nyelv) egy tőhöz több száz szóalak is tartozhat (JUHÁSZ–PLÉH 2001: 13–14). A lexikon úgy működik, hogy a nyelvelsajátítás folyamán megtanult hangsorok

rögzülnek a lexikonban, és a továbbiakban ezekhez a prototípusokhoz kapcsolódnak a hasonló hangsorok, amelyek alaki-szintaktikai rokonsági csoportokba szerveződnek (erről lásd FEHÉR 2008a: 40–44, 2008b: 60–7).

7. A kötőhangzó–előhangzó–tővéghangzó probléma és a hálólexikon

Az előző fejezetben rövid bemutatást adtam a holisztikus jellegű konnekcionista hálómodellről, a következőkben pedig arra keresem a választ, hogy egy ilyen elmamodellben hogyan is értelmezhető a kötőhangzó–előhangzó–tővéghangzó probléma.

A hagyományos nyelvtanok, ahogy az előző fejezetekben már láthattuk, abból a feltételezésből indulnak ki, hogy van határ a toldalék és a tő között. SZILÁGYI N. fogalmazásában: „ha ennyire bizonytalanságban vagyunk, lehet, hogy azért van, mert rossz maga a kérdés. Mi ugyanis általában azt szoktuk ilyenkor kérdezni, hogy hol van a határ a tő és a toldalék között, mégpedig nyilván egy olyan evidenciának vélt előfeltevés alapján, hogy a /házak/, /kertek/ stb. alakokban kell lennie egy határnak, és annak valahol, egy jól meghatározott (tehát egyértelműen meg is állapítható) helyen kell lennie. De hátha igazából nincs is határ, s amit mi itt a [...] toldalékok határának hívunk, az tulajdonképpen azt jelenti, hogy a toldalék teljesen egybeolvad a tővel? [...] könnyen meglehet ugyanis, hogy [...] a beszélőnek az ilyen toldalékos alakok létrehozásához egyáltalán nincs szüksége semmiféle toldalékhatárra, azaz teljesen mindegy neki, meddig tart a tő, és hol kezdődik a toldalék” (SZILÁGYI N. 2004: 219, vö. FEHÉR 2008a: 45).

Ha mindezt a felvázolt hálómodellben elhelyezzük, akkor egy teljesen más megoldást kapunk a problémánkra, mint a korábbi munkákban láttunk. A prototípusmezők alapján nagyon valószínű, hogy a beszélők „nem úgy hozzák létre a toldalékos alakokat, ahogyan azt mi, nyelvészek képzeljük (végy egy szótövet, kapsold a végéhez a toldalékot, és alkalmazd az esedékes fonológiai szabályokat), hanem valahogy úgy, hogy: „Most úgy mondom: *házba*, mert ilyenkor, mikor arról van szó, hogy valamibe, valahogy így szokott hangzani máskor is a vége.” (SZILÁGYI N. 2004: 80)

Vagyis a problémánk megoldásához egy olyan jellegű lingvisztikát kellene kidolgozni, amelynek alapja a hálómodell, amely nem statikus, hanem dinamikus és éppen ezért jól kezeli a változásokat, valamint nem kontextusfüggetlen elemekkel dolgozik, hanem figyelembe veszi a beszélők társas viszonyait.

8. Összegzés

Dolgozatomban megpróbáltam a kötőhangzó–tővéghangzó–előhangzó problémával foglalkozó munkákat áttekinteni, illetve felülvizsgálni társas–kognitív nyelvészeti nézőpontból.

Mivel számtalan nyelvész foglalkozott már a témával különböző nézőpontból közelítve, csak az általam leglényegesebbnek tartott munkákat vizsgáltam. Áttekintettem az újgrammatikus, a strukturális illetve a (poszt)generatív nyelvészet munkáit, majd a témával kapcsolatos újabb munkákat is felülvizsgáltam.

Mindezek után a dolgozat utolsó fejezetében kísérletet tettem egy hálólexikon felvázolására, melyben az elemek között közvetlen kapcsolat van, és analogikus elven működik, figyelembe véve a kontextusfüggőséget és az egyének közötti eltéréseket.

Dolgozatomat korántsem tekintem teljesnek, ezért a későbbiekben az ezzel kapcsolatos kutatásokat folytatni szeretném. Elsősorban saját kísérleteket szeretnék végezni a kötőhangzó–tővéghangzó–előhangzó problémával kapcsolatban, hogy a jelenlegi elméleteket saját gyakorlati példákkal is igazolni tudjam.

9. Irodalom

BÁRCZI GÉZA (1967): Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest. 95–180.

BERRÁR JOLÁN (1967): A szóelemek alaktörténete. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest. 212–35.

DURAND, JACQUES–SIPTÁR, PÉTER (1997): *Bevezetés a fonológiába*. Budapest.

- FEHÉR KRISZTINA (2004): Paradigmák kölcsönhatása az újgrammatikus nyelvkoncepcióban (A magyar történeti személynévkutatás a 20. század elején). *Magyar Nyelvjárások* 42: 5–32.
- FEHÉR KRISZTINA (2008a): Grammatika és hangsorminta. *Magyar Nyelvjárások* 46: 21–54.
- FEHÉR KRISZTINA (2008b): A szó problémája II. *Magyar Nyelvjárások* 46: 55–70.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1925/1950): *Magyar történeti nyelvtan III. rész. Alaktan.* Budapest.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1927a): A tövégi magánhangzók kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 23: 119–27.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1927b): Leíró nyelvtan, történeti nyelvtan. (Az 1927. január 25-i közgyűlésen elmondott elnöki beszéd.) *Magyar Nyelv* 23: 1–6.
- HONBOLYGÓ FERENC (2008): Beszédészlelés, mentális lexikon, beszédmegértés, beszédprodukció. In: CSÉPE VALÉRIA–GYÖRI MIKLÓS–RAGÓ ANETT (szerk.): *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás.* Budapest. 59–115.
- JUHÁSZ LEVENTE–PLÉH CSABA (2001): Többmorfémás szavak megértése a magyarban In: PLÉH CSABA–LUKÁCS ÁGNES (szerk.): *A magyar morfológia pszicholingvisztikája.* Budapest. 11–37.
- KÁROLY SÁNDOR (1961): A szóelemek általános kérdései. In: TOMPA JÓZSEF (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere.* Budapest. 295–312.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ (2007): Holisztikus szemlélet a nyelvészetben. *Szabad Változók* 4. URL: <http://www.szv.hu/cikkek/holisztikus-szemlelet-a-nyelveszetben>
- KÁLMÁN LÁSZLÓ–REBRUS PÉTER–TÖRKENCZY MIKLÓS (2004): A magyar kötőhangzók analógiás alapú megközelítése. (Előadás.) „*A magyar nyelv kutatása*”. VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus. Budapest.
- KESZLER BORBÁLA (2000): A szavak tőtani besorolásának problémái. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika.* Budapest. 52–4.
- KIEFER FERENC–LADÁNYI MÁRTA (2000): A szóképzés. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia.* Budapest. 137–64.
- KIEFER FERENC (2003): Alaktan. In: É. KISS KATALIN–KIEFER FERENC–SIPTÁR PÉTER: *Új magyar nyelvtan.* Budapest. 189–284.

- LACZKÓ KRISZTINA (2000): Az alaktan tárgya és alapkategóriái. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest. 37–50.
- LENGYEL KLÁRA (2000): A nyelvi egységek szinteződése. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest. 24–33.
- NÁDASDY ÁDÁM–SIPTÁR PÉTER (2001): A magánhangzók. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Budapest. 42–180.
- NÁNAY BENCE (1996): Új divat a tudatfilozófiában: A konnekciónizmus. Andy Clark: A megismerés építőkövei. *Budapesti Könyvszemle* 8/3: 262–9.
- NÁNAY BENCE (2000): *Elme és evolúció. Az elmefilozófia és a kognitív tudomány evolúciós megközelítése*. Budapest.
- PRÓSZÉKY GÁBOR (2000): A magyar morfológia számítógépes kezelése. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest. 1021–63.
- SÁROSI ZSÓFIA (2005): Morfématörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. 129–72, 352–71, 610–7, 719–24, 800–3.
- SAUSSURE, FERDINAND DE (1915/1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (2004): *Elmélet és módszer a nyelvészetben különös tekintettel a fonológiára*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 245. sz.) Kolozsvár.
- VELCSOV MÁRTONNÉ (1976): A szóelemek általános kérdései. In: BENCÉDY JÓZSEF–FÁBIÁN PÁL–RÁCZ ENDRE–VELCSOV MÁRTONNÉ: *A mai magyar nyelv rendszere*. Budapest. 87–114.